

CIAŁO – POWŁOKI DYSCYPLIN. WSTĘP

Dusza z ciała wylecieła,
Na zielonej łące stała –
Stawszy silno, barzo rzewno zapłakała¹.

Dłoń zanurzasz w śnie,
W zagrobowym cieniu.
Nie znajdujesz – mnie,
Wolasz po imieniu!
A ja – leżę tu,
Gdzie ma być nas – dwoje...
Brak mi tylko – tchu,
Oto – ciało moje...²

Moje ciało, jesteś zwierzęciem,
któremu przystoi
koncentracja i dyscyplina.
Wysilek
sportowca, świętego i jogi³.

Czym było twoje ciało, nigdy się nie dowiem,
szczeliną, światłem, przesmykiem, obłokiem,
który cumował na wzgórzach za miastem kiedyśmy wędrowali
żeby spotkać wieczór, jak miejsce pod poduszką i zanadrze⁴.

Cztery zgromadzone tu epigrafy ukazują zainteresowanie ciałem od początku polskiej literatury, ale też ujawniają przemiany optyki: od średniowiecznego dualizmu duszy i ciała (pieśń zaduszna przedstawia

¹ Pieśń XIV-wieczna.

² B. Leśmian, *Poezje*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1965, s. 368.

³ A. Świrszczyńska, *Mówię do swego ciała*, w: *eadem, Cierpienie i radość*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1985, s. 79.

⁴ J. Kronhold, *Wiek brązu*, a5, Kraków 2000, s. 16.

ciało jako tymczasowe naczynie dla duszy), przez modernistyczną refleksję nad jego przemijalnością i relacyjnością (ciało jako obiekt samotny, niezdolny do życia bez tchu), po współczesne afirmatywne, ale i kreślące rozmaite wyzwania ujęcia cielesności jako przestrzeni rozwoju, doświadczenia i zmysłowego zanurzenia w świecie, terroryzowanie ciała, które ma sprostać oczekiwaniom jednostkowym i społecznym, nieustannie negocjuje akceptację (tekst Anny Świrszczyńskiej – wegetarianki praktykującej jogę – sygnalizuje spojrzenie na ciało jako aktywne i samodzielne „zwierzę” podlegające dyscyplinie i wysiłkowi; ciało staje się narzędziem doświadczenia świata i samodoskonalenia, dostrzegamy tu jednak element tresury i opresji). W utworze Jerzego Kronholda ciało – określone jako „szczelina, światło, przesmyk” – nabiera cech efemerycznych i metafizycznych; jest nieuchwytnie, trudne do zdefiniowania, zaciera się granica między fizycznością a duchowością.

Virginia Woolf stwierdziła w *On Being*, że pisarze dokładają starań, aby utrzymać zajmowanie się umysłem, ciało zaś postrzegają jako szklaną taflę, przez którą spogląda dusza⁵. Obserwacja ta już dawno straciła na aktualności, a w latach dziewięćdziesiątych XX wieku rosnące zainteresowanie cielesnością zaowocowało ukuciem terminu „zwrot somatyczny”⁶. Wielowymiarowa i różnokierunkowa koncentracja na ciele w humanistyce uwidacznia się w powstaniu subdyscyplin, m.in. socjologii⁷, psychologii, filozofii i pedagogiki, które wynoszą ciało do podstawowej kategorii ludzkiego doświadczenia i percepcji. Równoległe literaturoznawstwo tego okresu kształtowane zostaje przez zwroty przestrzenne i pamięciowe, które włączają ciało do refleksji nad zakorzenieniem człowieka w przestrzeni i czasie.

Badacze i badaczki próbują odpowiedzieć na pytania, jak ciało wpływa na nasze postrzeganie przestrzeni, jak przestrzeń oddziałuje

⁵ Cf. A. Regiewicz, *Ciało w literaturze i kulturze*, Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, Gdańsk 2022.

⁶ R. Gugutzer, *Body Turn: Perspektiven der Soziologie des Körpers und des Sports*, Transcript Verlag, Bielefeld 2006.

⁷ Cf. *Ciało i społeczeństwo. Socjologia ciała w badaniach i koncepcjach teoretycznych*, red. D. Byczkowska-Owczarek, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2023.

na ciało, a także jak kształtują się nasze relacje z otoczeniem w kontekście fizycznym i psychologicznym. W kognitywistyce i neurobiologii ciało odgrywa zasadniczą rolę w procesie przetwarzania informacji przestrzennych. Sposób, w jaki poruszamy się w przestrzeni, bezpośrednio wpływa na to, jak ją rozumiemy; coraz bardziej szczegółowe są badania obszarów mózgu odpowiedzialnych za orientację i percepcję przestrzenną. Psychologia środowiskowa zajmuje się wpływem przestrzeni fizycznej na stan psychiczny człowieka. Przestrzenie zamknięte, otwarte, uporządkowane lub chaotyczne oddziałują na nasz poziom stresu, koncentrację i samopoczucie. Fenomenolog Maurice Merleau-Ponty ludzkie doświadczenie przestrzeni warunkował cielesnym byciem-w-świecie, ciało odczytywał nie jako obiekt w przestrzeni, ale raczej ucieleśnioną przestrzeń, aktywnie uczestniczącą w kształtowaniu ludzkiego odbioru świata. W tym kontekście pojawiają się kolejne różnorodne propozycje teoretyczne, takie jak koncepcja „ciałosfery” autorstwa Beaty Przymuszały, projekt krytyki somatycznej Adama Dziadka czy – szerzej znana – analiza koegzystencji ciała i tekstu w pracach Héléne Cixous. Współczesne technologie, a wraz z nimi rzeczywistość wirtualna i rozszerzona, otwierają nowe możliwości badania związków między ciałem a przestrzenią. Do dalszego zgłębiania tej tematyki przyczyniają się również badania somatyczne Richarda Shustermana, który w książce *Świadomość ciała: dociekania z zakresu somaestetyki* eksploruje cielesność jako główny wymiar ludzkiej percepcji i działania⁸.

Dokładamy do tych refleksji ustalenia Auterek i Autorów naszej książki dzielących się wynikami swoich badań; koncentrują się one na literaturze, języku i jodze. W jodze – jak pisał Georg Feuerstein:

ciało wyobrażane jest jako skomplikowany hierarchiczny system wzajemnie przenikających się „powłok” (*kośa*), gdzie każda wiruje z inną częstotliwością (lub stopniem subtelności). Na najniższym poziomie znajduje się ciało fizyczne,

⁸ R. Shusterman, *Świadomość ciała: dociekania z zakresu somaestetyki*, przeł. W. Małacki, S. Stankiewicz, TAIWPN „Universitas”, Kraków 2010. Cf. *Contemporary Literature and the Body: A Critical Introduction*, ed. A. Hall, Bloomsbury Academic, London 2023.

zbudowane z pięciu materialnych elementów (*bhuta*). Na najwyższym poziomie jest uniwersalne ciało transcendentnej Rzeczywistości, która jest czystą Świadomością i niezmaconą Błogością. Między tymi krańcami istnieje cały szereg pośrednich „pojazdów”, czyli powłok cielesnych, które są niedostępne dla naszej zwykłej świadomości⁹.

Joga, będąca systemem fizyczno-umysłowo-duchowym, pozwala na odkrywanie, w jaki sposób ruch i oddech wpływają na percepcję przestrzeni. Praktyka jogi posturalnej i pranajamy zwiększa świadomość własnego ciała oraz uczy uważności na to, jak współistnieje ono z otoczeniem, z innymi bytami i pozaludzkimi elementami świata. Badania nad jogą wykazały również, że ma ona pozytywny wpływ na strukturę mózgu, zwłaszcza w obszarach związanych z percepcją przestrzeni i świadomością ciała.

Autorki i Autorzy rozdziałów przedstawianego tomu odwiedzają różne zakątki ludzkiego doświadczenia ciała – badają reprezentowane w tekstach literackich zachowania masochistyczne i sadomasochistyczne, destrukcyjne i autodestrukcyjne, wyzwalające, obserwują ciała chorujące, operowane, zeszywniałe – z bólu, ze strachu; ciała rozbite i scalające się, fetyszyzowane, zdewastowane, przemocowe, tuszujące traumy, zapisany wstyd. W swoich tekstach ukazują całą paletę kondycji ciała w korelacji z psyche oraz z przestrzenią: ciało poniżane, ocenianie, wyobcowane wobec podmiotu, w stanie odstępstwa od normy zdrowotnej, abiektalne. Ciało przejawiające symptomy choroby jest konstruktem społecznym, w którym społeczeństwo kategoryzuje, ocenia i stygmatyzuje. W literaturze i sztuce ciało maladyczne często służy jako metafora cierpienia, oporu wobec norm społecznych lub jako środek do podkreślenia ludzkiej kruchości, dyscyplinowania jednostki przez medycynę i instytucje społeczne, a w literaturze feministycznej i queerowej bywa analizowane jako wyłamujące się z patriarchalnych lub heteronormatywnych ideałów, dążące do odrzucenia piętna.

⁹ G. Feuerstein, *Joga. Encyklopedia*, przeł. M. Kuźniak, Brama – Książnica Włoczęgów i Uczonych, Poznań 2004, s. 62.

Ciało jawi się też jako przestrzeń, w której kumulują się różnorodne uwznioślające doświadczenia: przyjemność czy duchowe praktyki¹⁰. Jest ono miejscem spotkania z innymi ciałami. Ciało postrzegamy także – nade wszystko – jako oś wszelkiej opowieści. Adrienne Rich podkreśla, że nasze mapowanie świata zaczyna się od ciała, a jego doświadczenia są nieodłączne od procesów poznawczych i twórczych. Pojawia się tu również pytanie, które możemy sparafrazować za poetką: jak żyć w uszkodzonym ciele w świecie, w którym ból ma być tłumiony, nieleczony, niezałowany. Ból jednostkowy łączy z bólem świata. Przestrzeń daje zaś nadzieję.

Tytuł naszej książki – *Myślenie ciałem* – sugeruje ucieleśnione podejście do poznania i doświadczenia i znajduje analogony w formule tekstu naukowego Maxine Sheets-Johnstone *Thinking of Movement*¹¹ oraz wersu poetyckiego Anny Świrszczyńskiej: „myślę ciałem, które musuje”¹². Ciało „myśli” – odbiera, przetwarza i reaguje na świat; w ruchu, tańcu, dotyku, postawie wyraża emocje, intencje, przeżycia. To, co myślimy, może być „czytelne” w gestach, mimice, sposobie poruszania się. Ucieleśnia się świadomość, myślenie nie jest oderwane od fizycznego bycia w świecie. Praca z ciałem jawi się formą refleksji; „myślenie ciałem” oznacza pracę z emocjami przez ruch, somatykę, oddech, a napięcia w ciele mogą ujawniać psychiczne blokady – ciało mówi, nawet gdy umysł milczy.

Zapraszamy do lektury.

Joanna Roszak, Ewa Pytel-Bartnik

¹⁰ Cf. D. Sajewska, *Taniec organologiczny. Cieleśność u schyłku antropocenu*, „Pamiętnik Teatralny” 2024, nr 73.

¹¹ M. Sheets-Johnstone, *Thinking of Movement*, „Journal of Aesthetics and Art Criticism” 1981, nr 39(4), ss. 399–407.

¹² A. Świrszczyńska, *Poezja*, zebrał i przedmową poprzedził Cz. Miłosz, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1997, s. 215.

Literatura

- Ciało i społeczeństwo. Socjologia ciała w badaniach i koncepcjach teoretycznych*, red. D. Byczkowska-Owczarek, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2023.
- Contemporary Literature and the Body: A Critical Introduction*, ed. A. Hall, Bloomsbury Academic, London 2023.
- Feuerstein G., *Joga. Encyklopedia*, przeł. M. Kuźniak, Brama – Książnica Włóczęgów i Uczonych, Poznań 2004.
- Gugutzer R., *Body Turn: Perspektiven der Soziologie des Körpers und des Sports*, Transcript Verlag, Bielefeld 2006.
- Kronhold J., *Wiek brązu*, a5, Kraków 2000.
- Leśmian B., *Poezje*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1965.
- Regiewicz A., *Ciało w literaturze i kulturze*, Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, Gdańsk 2022.
- Sajewska D., *Taniec organologiczny. Cieleśność u schyłku antropocenu*, „Pamiętnik Teatralny” 2024, nr 73.
- Sheets-Johnstone M., *Thinking of Movement*, „Journal of Aesthetics and Art Criticism” 1981, nr 39(4).
- Shusterman R., *Świadomość ciała: dociekania z zakresu somaestetyki*, przeł. W. Małecki, S. Stankiewicz, TAIWPN „Universitas”, Kraków 2010.
- Świrszczyńska A., *Mówię do swego ciała*, w: eadem, *Cierpienie i radość*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1985.
- Świrszczyńska A., *Poezja*, zebrał i przedmową poprzedził Cz. Miłosz, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1997.